

JUHÁSZ KRISZTINA^{ID}

tudományos segédmunkatárs
HUN-REN–SZTE Oszmán Kori Kutatócsoport
e-mail: juhaszkr8707@gmail.com

„...színe elé tárom, úgy, mint a fiú az atyjának...”

*Bocskai István és Jan Zamoyski kapcsolata**

A magyar–lengyel kapcsolatok gyökerei egészen a középkorba nyúlnak vissza, a két ország és nép történetét az elmúlt évszázadok során gazdasági, politikai, dinasztikus és kulturális összefonódások, együttműködések jellemezték. A kora új-kori magyar történelem egyik meghatározó személye, kismarjai Bocskai István (1557–1606) levelezésének feltárása és kapcsolati hálójának feltérképezése¹ irányította figyelmemet a magyar történelmi szakirodalomban kevésbé hangsúlyos lengyel kapcsolataira. Publikációm célja az, hogy Bocskai István lengyel kapcsolatainak egyik szegmensét megvizsgáljam, és bemutassam Bocskai és kortársa, a lengyel származású Jan Zamoyski (1542–1605) kancellár és nagyhatalom kapcsolatát.

Jan Zamoyski neve nem ismeretlen a hazai történelmi kutatásokban, legtöbbször a somlyói Báthory-család vonatkozásában bukkan fel. A Krakkótól mintegy 300 kilométerre található Skokówkában látta meg a napvilágot 1542. március 19-én, Stanisław Zamoyski és Anna Herbut gyermekeként.² A szülők gondos figyelmet fordítottak fiuk taníttatására, amelynek köszönhetően a fiatal Zamoyski Európa több magas színvonalat képviselő oktatási intézményében tanult, így megfordult

^{ID} orcid.org/0000-0002-5471-0601

* A címbéli idézet forrása: Bocskai István Jan Zamoyskinak. Kassa, 1605. január 19. Benda Kálmán: *Bocskai István: Levelek*. Budapest–Bukarest, 1992. 99–106., nr. 42. A tanulmány a HUN-REN–SZTE Oszmán Kori Kutatócsoport munkájának keretében készült. A kutatást a HUN-REN Magyar Kutatási Hálózat támogatta. Hálásan köszönöm Tóth Sándor Lászlónak és Papp Sándornak a tanulmány elkészítéséhez nyújtott értékes segítségüket, tanácsaikat.

¹ Ez képezi a készülő és a „*Tudván, kiknek és minémű dolgokról kell irnunk...*” *Bocskai István (1557–1606) levelezésének és kapcsolathálójának vizsgálata* munkácaimot viselő doktori értekezésem tárgyát.

² Tanulmányában Balla Péter felhívja a figyelmet arra, hogy a kortárs kancelláriai titkár, Reinhold Heidensten (1553–1620) Jan Zamoyski születésének événél 1541-et tüntet fel. Balla Péter: *Báthory István király és Jan Zamoyski kapcsolata: egy sikeres együttműködés története*. Historia nostra: történelmi folyóirat, 1. évf. (2013) 1. sz. 8–9.

Párizsban, Strasbourgban, valamint a krakkói és a padovai egyetemen is. Az utóbbi helyen pedig nemcsak doktorált, hanem rektor is volt 1563-ban.³ Hazatérve II. Zsigmond Ágost (1520–1572) lengyel király és litván nagyfejedelem (1548–1572) udvarába került, ahol pályafutását királyi titkárként kezdte, majd a királyi levéltár őrzőjeként tevékenykedett.⁴ Jan Zamoyski II. Zsigmond Ágost 1572-ben bekövetkezett halála után támogatta a francia trónkövetelőt, Valois Henriket (1551–1589).⁵ Henrik rövid uralma és távozása (1574. június) után egyike volt azoknak, akik felvetették I. Zsigmond (1467–1548) lengyel király (1506–1548) és neje, Bona Sforza (1494–1557) negyedik gyermekének, a királyi hercegnőnek, Jagelló Annának (1523–1596)⁶ királynővé választását és férjhez adását.⁷ Bár a lengyel királyválasztás folyamata fordulatokban bővelkedett, végül 1575. december 14-én a trónjelöltek közül az akkori erdélyi vajda, somlyói Báthory István (1533–1586) nyerte el a trónt és ezzel a hercegnő kezét is.⁸ Jan Zamoyskinak Báthory Istvánnal való kapcsolata tulajdonképpen ekkortól számítható, azt mindvégig az együttműködés és egymás kölcsönös támogatása jellemezte.⁹

Zamoyski Báthory István uralma idején fokozatosan vált korának egyik vezető politikusává. A lengyel–litván uralkodó legfőbb köztársaságbeli támaszának hűségét és támogatását ugyanis nemcsak birtokok, hanem tisztségek adományozásával is honorálta. Így 1576-ban alkancellárnak, 1578-ban kancellárnak jelölte – mindkét szert Piotr Dunin-Wolski helyére –, majd 1581-ben a korona nagyhetmanjának nevezte ki Zamoyskit, aki ezzel élete végéig egyszerre töltötte be a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság két legfontosabb állami tisztségét.¹⁰ Nem sokkal ezután Jan Zamoyski és Báthory István kapcsolata még szorosabbá vált, s már nemcsak politikai érdekek, hanem dinasztikus szálak is egymáshoz fűzték őket. A

³ Davies, Norman: *Lengyelország története*. Budapest, 2006. 132.; Gebei Sándor: *Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások*. Szeged, 2007. 383.; Balla: *Báthory István király és Jan Zamoyski kapcsolata*, 8. Jan Zamoyski a 16. század utolsó harmadában maga is kiemelt figyelmet fordított a lengyel oktatás fejlesztésére. Törekvéseire lásd Kovács Endre: *A krakkói egyetem és a magyar művelődés. Adalékok a magyar–lengyel kapcsolatok XV–XVI. századi történetéhez*. Budapest, 1964. 174–177.

⁴ Davies: *Lengyelország története*, 133.; Gebei: *Az erdélyi fejedelmek*, 383.

⁵ Balla: *Báthory István király és Jan Zamoyski kapcsolata*, 9.

⁶ Jagelló Anna életére lásd Horn Ildikó: *A könnyező krokodil. Jagelló Anna és Báthory István házassága*. Budapest, 2007.

⁷ Gebei: *Az erdélyi fejedelmek*, 49–50.

⁸ Báthory István lengyel királyi trónra kerülésének körülményeire lásd Szádeczky Lajos: *Báthory István. Báthory István lengyel királlyá választása, 1574–1576*. Budapest, 1887.; Gebei: *Az erdélyi fejedelmek*, 37–59.; Horn: *A könnyező krokodil*, 127–151.

⁹ Gebei: *Az erdélyi fejedelmek*, 70.; Davies: *Lengyelország története*, 339.; Balla: *Báthory István király és Jan Zamoyski kapcsolata*, 22–23.

¹⁰ Davies, *Lengyelország története*, 339., 341–342.; Báthory István nyílt levele. Krakkó, 1576. május 16. Veress Endre: *Zamoyski János kancellár levelezése magyarokkal és magyarokról (1596–1605)*. Kézirat. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye (MTA KIK KRKGY) Ms. 433. 200–201.; Báthory István nyílt levele. Varsó, 1578. március 1. Uo. 204.

„...színe elé tárom, úgy, mint a fiú az atyjának...”

nagyhatalmas ugyanis az 1582-ben elhalálozott, befolyásos mágnáscsaládból származó második neje, Krystyna Radziwiłł¹¹ után feleségül vette az akkor tizenöt éves, okos és művelt Báthory Krisztinát¹² (1569–1590), Báthory Kristóf (1530–1581) lányát, aki Báthory István unokahúga volt. Az 1583. évi házasságkötés révén nemcsak a Báthory-család lengyelországi pozíciói erősödtek, de Zamoyski a családon belül is Báthory támaszává vált. Ugyanakkor a frigy Jan Zamoyski és Bocskai István kapcsolata szempontjából is kulcsfontosságú lett.

Bocskai István ekkorra már megjárta II. Miksa (1527–1576) német-római császár (1564–1576), cseh (1562–1576) és magyar (1564–1576) király uralkodói udvarát (Prága, Bécs), majd éppen abban az évben (1576) tért vissza az Erdélyi Fejedelemségbe,¹³ amikor Báthory István Lengyelországba távozott, és koronázása után lengyel királyi, litván nagyfejedelemi és erdélyi fejedelmi címét viselve a fejedelemséget távollétében a bátyja, Báthory Kristóf kormányozta mint Erdély vajdája és a székelyek ispánja.¹⁴ Bocskainak a hazatérése utáni előmenetelében nagy szerepet játszott a Báthory-család¹⁵ és a köztük lévő rokoni viszony. A két család Bocskai nővére révén került rokonságba valamikor 1567–1568 táján, amikor Bocskai Erzsébet (1550–1581) házasságot kötött az akkor még váradi végvidéki főkapitányi tisztséget viselő Báthory Kristóffal.¹⁶ Tehát Bocskai István Báthory

¹¹ Jan Zamoyski és Krystyna Radziwiłł házasságkötését maga Báthory István is szorgalmazta és támogatta, elsősorban azért, hogy a Radziwiłł családot a támogatói között tudhassa. Horn Ildikó: *Báthory István uralkodói portréja*. In: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó (szerk.): *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Budapest, 2008. 372.

¹² Báthory Krisztina jellemére lásd Horn Ildikó: *Báthory András*. Budapest, 2002. 52–53. Báthory Krisztina csak Jan Zamoyskival való házasságkötése után vette fel a Grizeldisz nevet. Vö.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó – Szabó Péter: *Koronás fejedelem. Bocskai István és kora*. Budapest, 2006. 69.; Báthory Krisztina életrajzára lásd Veress: *Zamoyski János kancellár levelezése*, 16–51.

¹³ Bocskai István jelentléte a Habsburg-uralkodó udvartartásában 1567–1576 között mutatható ki, előbb apródként, majd egy, aztán két lóval szolgáló nemesként vállalt udvari szolgálatot, végül mint asztalnok hagyta el az uralkodói udvart. Fazekas István: *Négy levél Bocskai István bécsi és prágai tartózkodásához (1572, 1576)*. Lymbus. Magyarástudományi forrásközlemények, 1. évf. (2003) 19–24.; Fazekas István: *Adalékok az ifjú Bocskai István bécsi udvarban eltöltött éveire*. Studia Carolinensia, 6. évf. (2006) 1. sz. 73–85.

¹⁴ Oborni Teréz: *Erdélyi országgyűlések a 16–17. században*. Budapest, 2018. 290.

¹⁵ Bocskai Istvánt hazatérése után nagykorúsították, *magnificus* címet kapott, majd a fejedelmi familiárisok közé léptették, 1581-ben pedig testamentumos úr és tanácsos lett. G. Etényi – Horn – Szabó: *Koronás fejedelem*, 61–63.; Horn Ildikó: *Bocskai István a Báthoryak udvarában*. Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica, 13. évf. (2008) 2. sz. 48–51.; Szilágyi Sándor (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. 3. köt. Budapest, 1877. 188–189.

¹⁶ Szabó András: *Az ismeretlen kismarjai Bocskai család*. Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica. Tanulmányok Bocskai Istvánról. A 2006. április 22-én megrendezett konferencia előadásai, 13. évf. (2008) 2. sz. 173.; Pálffy Géza: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „életrajzi lexikonból”)*. Történelmi Szemle, 39. évf. (1997) 2. sz. 286.

Krisztina nagybátyjaként lépett rokonságra Jan Zamoyskival, kettejük 1583-ban megtartott menyegzőjét követően.

Annak ellenére, hogy Bocskait nem találjuk meg az 1583. május 3-án Gyulafehérvárról indult ötszázfős esküvői menetben, ami Báthory Krisztinát kísérte Krakkóba,¹⁷ sem pedig az 1583. június 12-én Krakkóban megtartott szertartáson és tíznapos nagyszabású ünnepségsorozaton részt vevők sorában,¹⁸ mégis ebben az évben már bizonyíthatóan ismerte egymást és kapcsolatban állt Bocskai és Zamoyski. Kapcsolattartásuk – mint ahogyan azt látni fogjuk – nemcsak személyes találkozások és levélváltások útján valósult meg, hanem alkalmanként bizalmi embereik, követeik révén is. Levelezésük első ismert és fennmaradt darabja 1583. szeptember 17-én kelt. A levél tulajdonképpen udvariassági jellegű, kettejük kapcsolatát megerősítő irat,¹⁹ válasz Zamoyskitól Bocskai korábban hozzá intézett levelére.²⁰ A lengyel kancellár ekkor nemcsak jóindulatáról és barátságáról biztosította Bocskait, de a dokumentumban utalt a kettejük között létrejött rokoni nexusra („*novam hanc affinitatem*”) is.²¹

Bocskai és Zamoyski kapcsolata 1583 után sem szakadt meg, annak ellenére, hogy további levélváltásukra csak későbbre, 1590 nyarára vonatkozóan bukkanunk. Személyes találkozásokra azonban többször is alkalom adódhatott. 1588-ban Bocskai diplomáciai kiküldetése teremtette meg erre a lehetőséget. Báthory Zsigmond (1572–1613) erdélyi fejedelem (1586–1598, 1598–1599, 1601–1602) 1588. április 23-án levelében adott utasítást Bocskai Istvánnak és osztopáni Perneszy István udvarhelyi kapitánynak²² arra, hogy Krakkóba utazzanak, és részt vegyenek az 1586-ban elhunyt Báthory István 1588 májusában tartandó végleges, waweli dísztemetésén,²³ valamint közreműködjenek a néhai uralkodó valamennyi elrendezetlen ügyének a lezárásában.²⁴ Báthory Zsigmond 1588. május 2-án értesítette

¹⁷ Bocskai István édesanyja, Sulyok Krisztina a kíséret tagja, a női kísérők élén állók egyike volt. Veress Endre: *Báthory István király (Terror Hostium) halálának 350-ik esztendejében*. Budapest, 1937. 212.

¹⁸ A krakkói eseményekről szóló korabeli beszámoló Heidensten Reinholdtól maradt fenn, a latin nyelvű iratot lásd Veress: *Zamoyski János kancellár levelezése*, 261–277.; az ünnepségsorozatot rekonstruálta Veress: *Báthory István király*, 212–222.; Horn: *Báthory András*, 55–58.

¹⁹ Jan Zamoyski Bocskai Istvánnak. Krakkó, 1583. szeptember 17. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL) Esterházy család hercegi ágának levéltára (P 108) Repositorium (Rep.) 46. Fasciculus (Fasc.) G. No. 229.

²⁰ Bocskai István levele nem maradt fenn.

²¹ Jan Zamoyski Bocskai Istvánnak. Krakkó, 1583. szeptember 17. MNL OL P 108 Rep. 46. Fasc. G. No. 229.

²² Kis Bálint: *Erdély régi családai*. Turul, 10. évf. (1892) 132.

²³ Báthory István temetésével kapcsolatban lásd Jakó Klára: *Adalék fejedelmink temetésének kérdéséhez*. In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár, 1996. 199–205.

²⁴ Báthory Zsigmond Bocskai Istvánnak és Perneszy Istvánnak. [Gyulafehérvár], 1588. április 23. Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány gyűjtemény, Cat. IV. Tit. I. q. Ms. I. 310. Báthory-protocollum (EFK Ms. I. 310.) pag. 265–270. Vö.: Veress Endre: *Báthory Zsigmond lengyel érdekű levelezése (1586–1598)*. Kézirat. MTA KIK KRGY Ms

is Zamoyskit két követének Lengyelországba bocsátásáról.²⁵ Bocskai és Zamoyski személyes találkozására tehát ebben az időszakban minden bizonnyal sor került.

Bocskai István a következő diplomáciai megbízatást Lengyelországba 1590-ben kapta, ami összefüggésben volt unokahúga, Báthory Krisztina-Grizeldisz 1590. március 14-én bekövetkezett halálával.²⁶ Mivel Báthory Zsigmond személyesen nem tudott részt venni a temetésen,²⁷ 1590. április 24-én Bocskai Istvánt és Csáky Gergely fejedelmi tanácsost bízta meg azzal, hogy vegyenek részt és képviseljék őt a temetésen, valamint a hozomány, a hitbér (*dos*) és az ellenhitbér (*contrados*) ügyének rendezését – melyet Jan Zamoyski sürgetett²⁸ – is kezdjék el, illetve egyéb ügyekben is járjanak el.²⁹ Bocskai feleségét, Hagymássy Margitot (?–1604) is magával vitte Lengyelországba, s május 17-én már a magyar–lengyel országhatár közelében tartózkodtak.³⁰

A temetésre a Jan Zamoyski által alapított Zamość nevű városban került sor 1590. június 4-én, majd szinte azonnal megkezdődtek az egyeztetések Zamoyski és az erdélyi tárgyalóbizottság között a fent említett ügyekben. Mindez alkalmat teremtett Zamoyski és Bocskai István további személyes találkozására. Ugyanakkor az ügy kapcsán fennmaradt Zamoyskinak Bocskaihoz intézett két levele is 1590-ből, amelyek elsősorban követek küldését, mozgásukat, illetve levelek és levélmásolatok továbbítását érintik.³¹ A levelek alapján megállapítható, hogy Bocskai és Zamoyski között rendszeres volt a kommunikáció, s már bizalmasabb vi-

424. 28–33.; Báthory Zsigmond egyidejűleg értesítette a Lengyelországban tartózkodó unokatestvérét, Báthory András (1563–1599), hogy Bocskai és Perneszy által üzent neki is, s kérte, legyen két követe segítségére kint tartózkodásuk ideje alatt szükség esetén. Báthory Zsigmond Báthory Andrásnak. [Gyulaféhevár, 1588. április 23.] EFF Ms. I. 310. pag. 371. Vö.: Veress: *Báthory Zsigmond lengyel érdekű levelezése*, 34.

²⁵ Báthory Zsigmond Jan Zamoyskinak. Gyulaféhevár, 1588. május 2. Veress: *Zamoyski János kancellár levelezése*, 330.

²⁶ Veress: *Báthory István király*, 239.

²⁷ Báthory Zsigmond Jan Zamoyskinak. Gyulaféhevár, 1590. április 20. Veress: *Zamoyski János kancellár levelezése*, 404–407.

²⁸ Jan Zamoyski Piotr Cieklińskinek. Varsó, 1590. március 20. Veress: *Zamoyski János kancellár levelezése*, 390–398.; Piotr Ciekliński beszéde. Gyulaféhevár, 1590. április közepe. Uo. 401–403.; Báthory Zsigmond Jan Zamoyskinak. Gyulaféhevár, 1590. április 20. Uo. 404–407.

²⁹ Báthory Zsigmond Bocskai Istvánnak és Csáky Gergelynek. Gyulaféhevár, 1590. április 24. EFF Ms. I. 310. pag. 399–402. Vö.: Veress: *Zamoyski János kancellár levelezése*, 414–419.

³⁰ Bocskai István Telegdy Pálnak. Munkács, 1590. május 15. Benda: *Bocskai István*, 18., nr. 2.

³¹ Jan Zamoyski Bocskai Istvánnak. Leopold, 1590. július 20. MNL OL P 108 Rep. 98., Fasc. H., Nr. 178/b.; Jan Zamoyski Bocskai Istvánnak. Zamość, 1590. szeptember 11. MNL OL P 108 Rep. 98., Fasc. H., Nr. 178/a.

szonyra utal, hogy Zamoyski tisztában volt Bocskai megromlott egészségi állapotával³² is, melynek változását figyelemmel követte, és igyekezett arról még az Erdélyből érkező követektől is tájékozódni.³³

Bocskai István lengyel kapcsolatai tehát 1583-tól mutathatók ki, melyek első szereplője volt Jan Zamoyski. Megfigyelhető, hogy kapcsolatfelvételükben és kezdeti kapcsolattartásukban a Báthory-családhoz fűződő viszonyuk játszott szerepet. Ugyanakkor Jan Zamoyski a dinasztikus kapocs megszűnése, azaz Báthory István, majd saját felesége, Báthory Krisztina-Grizeldisz halála után is figyelemmel és érdeklődéssel fordult Erdély új uralkodója, Báthory Zsigmond, rajta keresztül pedig egész Erdély felé,³⁴ miközben természetesen Bocskai Istvánnal sem szakadt meg a kapcsolata.

A kapcsolatukra vonatkozó következő adalék egy 1594. szeptember 18-ai levél révén bukkan fel a források között.³⁵ Néhány héttel azután, hogy az Erdélyi Fejedelemség politikai életében lezajlottak azok a történések, amelyek végeredményeképpen az erdélyi vezetés elhatározta a Habsburgok oldalán való belépést a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom közötti konfliktusba, a tizenöt éves háborúba (1591/1593–1606). Ennek következtében néhány hét leforgása alatt sor került előbb Báthory Zsigmond lemondására, utóbb visszatérésére, majd pedig az azt követő megtorlásokra (főurak kivégzése, fogságba vetése, javaik elkobzása).³⁶ Az említett iratot íróként Bocskai István mellett Báthory Zsigmond másik bizalmas embere, a Bocskaiával is rokonságban álló Geszti Ferenc (1545 k. – 1595) jegyezte.³⁷ A levélben az erdélyi eseményekre óvatosan és szűkszavúan csupán általános utalás történik, kiderül, a részletekről mindezek szem- és fültanújától, Kolozsvári István titkártól értesülhet szóbeli közlés révén Zamoyski.³⁸ A dokumentum már csak azért is érdekes, mert maga az erdélyi fejedelem csak bő két héttel később, október 6-án indította Zamoyskihoz követként Gyulaffy Lestárt (1557–1605), hogy mentesse magát az Erdélyben történt események, főleg a kegyetlen megtorlás miatt, amit a kancellár mélyen elítélt.³⁹

³² Nem találtam egyelőre konkrét adatot arra vonatkozóan, hogy Bocskai Istvánnak ekkor milyen betegsége volt.

³³ Jan Zamoyski Bocskai Istvánnak. Leopoldis, 1590. július 20. MNL OL P 108 Rep. 98., Fasc. H., Nr. 178/b.

³⁴ Vö.: Petneházi Gábor: *Exemplum et prudentia. Jan Zamoyski [cenzúrázott] Kasszandra-levele Báthory Zsigmondnak 1593-ból*. Magyar Könyvszemle, 133. évf. (2017) 4. sz. 384.

³⁵ Geszti Ferenc és Bocskai István Jan Zamoyskinak. Gyulafehérvár, 1594. szeptember 18. Veress: *Zamoyski János kancellár levelezése*, 544.

³⁶ Tóth Sándor László: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*. Szeged, 2000. 145–147.

³⁷ Geszti Ferenc és Bocskai István Jan Zamoyskinak. Gyulafehérvár, 1594. szeptember 18. Veress: *Zamoyski János kancellár levelezése*, 544.; Horn Ildikó: *Bocskai István a Báthoryak udvarában*. Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica. Tanulmányok Bocskai Istvánról. A 2006. április 22-én megrendezett konferencia előadásai, 13. évf. (2008) 2. sz. 50.

³⁸ „Hae, quae hoc tempore in Transilvania gesta sunt...” Geszti Ferenc és Bocskai István Jan Zamoyskinak. Gyulafehérvár, 1594. szeptember 18. Veress: *Zamoyski János kancellár levelezése*, 544.

³⁹ Veress: *Zamoyski János kancellár levelezése*, 545.

Az 1594. évi levél után nem találtam – mintegy tizenegy évig – a forrásokban adatot Bocskai István és Jan Zamoyski kapcsolattartására. Bocskai leveleiben ez idő tájt is csak elvétve bukkan fel Zamoyski neve, 1601-ben például mint „öreg és haldokló” embert említi meg.⁴⁰ A fennmaradt levelekből nem derül ki, mi lehetett az oka annak, hogy negligálták egymást, ám maga a kancellár is megjegyzi egy későbbi, 1605. évi írásában, hogy évek óta alig kapott levelet Bocskaitól.⁴¹ Az 1605-ben „újrainduló” levélváltások már egy megváltozott élet- és politikai helyzet lenyomatai. Bocskai 1604 őszén a tizenöt éves háború részeként, annak is az utolsó éveiben kibontakozott sokszínű és sokcélú felkelés (1604–1606) élén állt.⁴² A mozgalom hatással volt a szomszédos Lengyelországra is, Bocskai István lengyel kapcsolatai pedig egy csapásra kiszélesedtek, minek következtében kapcsolathálójának Jan Zamoyski immár nem az egyedüli, hanem egyik lengyelországi szereplője lett.

II. Rudolf (1552–1612) német-római császár (1576–1612), cseh (1576–1611) és magyar (1576–1608) király már a Bocskai-felkelés kezdetén kapcsolatfelvételt kezdeményezett III. Zsigmond (1566–1632) lengyel–litván uralkodóval (1587–1632) és udvarával azzal a céllal, hogy katonai támogatást kérjen tőlük Bocskai ellenében. Zamoyski kancellár vezetésével azonban sikerült a lengyel uralkodót rábírni arra, hogy visszautasítsa a Habsburg-uralkodó kérését, amiben szerepet játszott az is, hogy összefogásuk maga után vonta volna a lengyelek számára a török veszély kiéleződését.⁴³ Közben III. Zsigmond igyekezett tájékozódni Bocskainál a magyar–lengyel határhoz közel eső Szepes vármegyében történt eseményekről, amelyek vélhetően határ menti villongásokat is eredményeztek.⁴⁴ Ugyanis Bocskai hajdúkapitányai, Lippai Balázs (?–1605) és Németi Balázs (?–1604) hajdúcsepataikkal 1604 novemberében megindultak az északi vármegye hódoltatására, s azután, hogy Lőcse megadta magát, de Szepesvár bevétele heteken keresztül sikertelen maradt, elhagyták a Szepességet.⁴⁵ Bocskai a kassai fejedelmi udvarából november 17-ei levelében számolt be a lengyel királynak arról, hogy kapitányai

⁴⁰ Bocskai István Báthory Zsigmondnak. Prága, 1601. október 5. Benda: *Bocskai István*, 74–83., nr. 33. Jan Zamoyski ekkor már a hatvanadik életévében járt, megromlott egészségi állapotára vonatkozó információt erre az időszakra vonatkozóan egyelőre nem találtam.

⁴¹ „Accepi litteras Illustrissimae Dominationis Vestrae cum ab illa tot annorum intervallo vix unas habuissem.” Jan Zamoyski Bocskai Istvánnak. Varsó, 1605. február 17. Veress: *Zamoyski János kancellár levelezése*, 675–677.

⁴² Bocskai mozgalmának összetettségére és a különböző elnevezések definícióira összefoglalóan, további szakirodalmi hivatkozásokkal lásd Pálffy Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, 2011. 364–386., különösen: 364–380.

⁴³ Makkai László: *Bocskai és európai kortársai*. Történelmi Szemle, 17. évf. (1974) 4. sz. 485.; Kapronczay Károly: *A magyar–lengyel történelmi kapcsolatok évszázadai*. Budapest, 2000. 54–55.

⁴⁴ Az nem derül ki egyértelműen, hogy Jan Zamoyski milyen módon, levél vagy levélvivő vagy követ által élőszóval való üzenés révén kért-e tájékoztatást Bocskai Istvántól. Bocskai István Jan Zamoyskinak. Kassa, 1604. november 17. Veress: *Zamoyski János kancellár levelezése*, 176–178.

⁴⁵ Nagy László: *A Bocskai szabadságharc katonai története*. Budapest, 1961. 88–89.

nem rossz szándékkal járják a szepességi vidéket katonákat toborozva és Szepesvárat ostromolva, hanem nemzete szabadságának védelmében cselekednek.⁴⁶

A magyar–lengyel diplomácia 1605 elején megélenkült,⁴⁷ Bocskai István pedig már az év elején szükségét érezte annak, hogy régi ismerősének, Jan Zamoyskinak magyarázattal szolgáljon felkelésének kirobbanása kapcsán, és próbálja elérni a lengyelek semlegességét. Ebben szerepet játszott a Habsburg-udvar korábbi törekvése a lengyelekkel való fegyveres összefogásra, illetve az, hogy a Habsburgok ennek lehetőségét véglegesen nem vetették el.⁴⁸ Bocskai az 1605. január 19-én kelt hosszú irata és a kancellárhoz küldött követe, Péchy Pál generális által igyekezett nyomást gyakorolni Jan Zamoyskira, rajta keresztül pedig a lengyel királyra, III. Zsigmondra is. A levél első harmadában Bocskai az érzelmekre kívánt hatni, úgy szól Zamoyskihoz, „mint fiú az atyjához”, felidézte azokat a kapcsolódási pontokat, melyek Zamoyskival összefűzik. Így nemcsak a hagyományos lengyel–magyar jó szomszédi barátság, a két nép és ország békés egyetértése került elő a szövegben, hanem a „lengyel királyoknak a magyar nemzetből támadt ama egyedülálló csillaga”, Báthory István is. És természetesen ismételt felbukkant a címszereplők között megszűntnek nem tekintett rokoni nexus is. A dokumentum további részében érintőlegesen szólt mind a nemzet egészét, mind a magánembereket ért sérelmekről – melyekről Péchy Pál követtől szóban bővebben értesülhetett a kancellár –, s bemutatta a felkelés addigi eseményeit, történéseit, amelyekkel Bocskai arra törekedett, hogy felkelésének jogszerűségét igazolja. Értetette továbbá Zamoyskit arról is, hogy az erdélyi nemesek közakarattal hívták meg fejedelmüknek, amit az oszmán szultán is jóváhagyott.⁴⁹ Látható tehát, hogy a Bocskai–Zamoyski-levelezés címszereplői már nem a Báthoryak ügyeiben eljáró távoli rokonok, hanem két szomszédos ország legmeghatározóbb államférfiai.

Bocskai István ekkor komolyan foglalkozott a Moldvával való diplomáciai kapcsolattal is. Érdemes röviden utalni arra, hogy Lengyelország a tizenöt éves háború időszakának körülményeit kihasználva vonta érdekeltségébe Moldvát, aminek egyik lépése volt a támogatásukkal – különösen Jan Zamoyskiéval – Jeremia Movilă (1555–1606) vajdai székbe juttatása 1595-ben. Moldva lengyel érdekeltsége ekkortól konfliktust generált Lengyelország és az Erdélyi Fejedelemség között. Bocskai számára így ebben a helyzetben fontos volt, hogy Moldva hogyan viszonyul a felkeléshez, illetve ezzel együtt a havasalföldi vajdacsere és a lengyel

⁴⁶ Bocskai István III. Zsigmondnak. Kassa, 1604. november 17. Veress: *Zamoyski János kancellár levelezése*, 176–178.

⁴⁷ III. Zsigmond lengyel király követsége megjelent az 1605. áprilisi szerencsi országos gyűlésen, míg Bocskai küldöttsége május vége – június eleje táján indult Krakkóba, s magukkal vitte az elsősorban Lengyelországnak szóló propagandairatot és a lengyel királynak szóló Bocskai-levelet is. Papp Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez*. Budapest, 2014. 149–152.

⁴⁸ Makkai: *Bocskai és európai kortársai*, 485.

⁴⁹ Bocskai István Jan Zamoyskinak. Kassa, 1605. január 19. Benda: *Bocskai István*, 99–106., nr. 42.

„...színe elé tárom, úgy, mint a fiú az atyjának...”

támogatás biztosítása.⁵⁰ Az együttműködésben a közös és az egyéni érdekek egyaránt megjelentek: Bocskai és Jeremia Movilă moldvai vajda (1595–1600, 1600–1606) közös érdeke volt ugyanis az akkor regnáló havasalföldi vajda, Radu Șerban (?–1620) eltávolítása, ami egyben lehetőséget teremthetett arra is, hogy helyére a másik Movilă testvér, a korábbi vajda, Simion Movilă (1559–1609) kerüljön, miközben szövetségük révén Bocskai katonai támogatást remélt felkelése számára.⁵¹ Bocskai említett januári levelének végén arra kérte Zamoyskit, igyekezzen közbenjárni Jeremia Movilă vajdánál annak ügyében, hogy támogassa a felkelést és az együttműködésüket, egyúttal seregét úgy tartsa, hogy Bocskai mellett testvére, Simion Movilă havasalföldi trónigénye érdekében is mozgósítani tudja.⁵² A levél révén Bocskai a Jeremia Movilă hatalomra segítő Zamoyski közvetítő szerepére apellált a moldvai diplomáciai kapcsolatok terén, így rajta keresztül próbált nyomást gyakorolni a moldvai vajdára.

A lengyel kancellárnak szóló, 1605. január 19-ei levelének elküldése előtt kapta kézhez Lengyelországból Bocskai Giorgio Basta (1544–1607), a felkelés letörésére rendelt császári generális, majd tábornagy (1594–1607) által írt gyűlölködő levelek másolatát.⁵³ Nem teljesen egyértelmű, hogy mely dokumentumokra utal Bocskai. Bastának egy olyan levele ismert 1604 végéről, amelyről nagy valószínűséggel szó lehet. Ezt a przemysli sztarosztának, Jan Tomasz Drohojowskinak (1535–1605) írta, s Basta arra figyelmeztetett benne, hogy Bocskai be akar törni Lengyelországba.⁵⁴ Bocskaihoz vélhetően ez és/vagy ehhez hasonló tartalmú iratok érkezhettek Kassára, ami arra készítette, hogy előző levelének elküldése után egy nappal, 1605. január 20-án ismét levelet írjon Zamoyskinak. Ebben arra kéri, ha a jövőben a Bastához hasonló vádakkal illetnék őt, és az a kancellár tudomására jutna, feleljen rájuk Bocskai mellett kiállva. Ezenkívül beszámolt a felkelés eseményeiről, így Szatmár várának elfoglalásáról és Tokaj esedékes bevételéről is.⁵⁵

A rendelkezésre álló források szerint a Bocskai István és Jan Zamoyski közötti utolsó ismert levélváltásra 1605. február 17-én került sor. Ez tulajdonképpen a

⁵⁰ Várkonyi Gábor: *Angol békeközvetítés és a lengyel–török tárgyalások a tizenöt éves háború időszakában (1593–1598)*. Aetas, 18. évf. (2003) 2. sz. 157.; László Andor: „Két szék között a földön nem is akarunk maradni” *Bocskai István fejedelemségének nyomában*. Budapest, 2021. 108.

⁵¹ Papp: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés*, 132–133.; Papp Sándor: *Erdély részvétele a moldvai vajdai család, a Movilăk és Radu Șerban havasalföldi vajda küzdelmeiben (1602–1606)*. In: Borbély Zoltán – Kristóf Ilona (szerk.): *Tanulmányok Gebei Sándor 70. születésnapjára*. Acta Academiae Agriensis, Sectio Historiae. 44. évf. (2017) 28–29.; László: „Két szék között a földön nem is akarunk maradni”, 114–115.

⁵² Bocskai István Jan Zamoyskinak. Kassa, 1605. január 19. Benda: *Bocskai István*, 99–106., nr. 42.

⁵³ Bocskai István Jan Zamoyskinak. Kassa, 1605. január 20. Veress: *Zamoyski János kancellár levelezése*, 672–674.

⁵⁴ Giorgio Basta Jan Tomasz Drohojowskinak. Eperjes, 1604. december 22. Veress Endre (szerk.): *Basta György hadvezér levelezése és iratai 1597–1607*. Budapest, 1913. 549–550.

⁵⁵ Bocskai István Jan Zamoyskinak. Kassa, 1605. január 20. Veress: *Zamoyski János kancellár levelezése*, 672–674.

lengyel kancellár válaszelevele Bocskai január 19-ei írására. Zamoyski – Bocskaihoz hasonlóan – megemlékezik a Báthoryakhoz és Erdélyhez fűződő viszonyáról, és bár jogosnak véli a Bocskai által felsorolt sérelmeket és károkat, melyek az országot az elmúlt évek alatt az elhúzódó háború következtében érték, mégis óvatosságra inti őt. Zamoyski a Habsburgokkal való békés megegyezést javasolja Bocskainak, már csak azért is, mert a kancellár szerint Jeremia Movilă vajda katonai támogatására aligha számíthat.⁵⁶ A Zamoyski által emlegetett békés megegyezés azonban még messze volt, annak első jelei is csak 1605 nyarán sejlettek fel, amit azonban már nem ért meg a lengyel kancellár, aki 1605. június 3-án elhunyt.

Áttekintve Bocskai István levelezését kitűnik, hogy első lengyel kapcsolata Jan Zamoyski lengyel kancellárral és koronahetmannel mutatható ki. Kapcsolatuk hosszú távú volt, több mint két évtizedet ölelt fel, latin nyelvű – részben kiadatlan – levélváltásaik⁵⁷ ugyanis 1583 és 1605 között regisztrálhatók. A levelek nem a levélírók által, saját kézzel írottak, mindkettőjük esetében kancelláriai embereik vagy íródeákok írták azokat, s legfeljebb az aláírás saját kezük vonása. Misszili-seik hangvétele komoly, a barátság és a tisztelet hangja szólal meg bennük. Levelezésük tárgyát leginkább diplomáciai, politikai jellegű ügyek teszik ki, magánjellegű utalások elvétve olvashatók. Megállapítható, hogy Bocskai és Zamoyski között kétoldalú, vagyis szimmetrikus kapcsolat és kölcsönös kommunikáció állt fent, s kapcsolatukban meghatározó volt a köztük lévő személyes, rokoni nexus és a Báthory-családhoz fűződő viszonyuk, ugyanakkor megfigyelhető, hogy személyes életútjuk miként hatott kapcsolatukra, és kapott benne egyre nagyobb szerepet a hivatalos, diplomáciai vetület.

“...I reveal it to you like a son to his father...” The relationship between István Bocskai and Jan Zamoyski

Over the past centuries, Hungarian–Polish relations have been characterised by intertwining and cooperation in many areas. The aim of this publication is to provide data on Hungarian–Polish relations in the early modern period through the relationship between István Bocskai of Kismarja (1557–1606), a politician, Hungarian and Transylvanian prince (1605–1606), and his contemporary, the Polish Chancellor and Great Crown Hetman Jan Zamoyski (1542–1605). Based on relevant sources, it seems that the two persons came into contact in 1583, the year when Jan Zamoyski married István Bocskai’s niece, Krisztina Báthory. Their relationship to the Báthory family and the kinship nexus between them was decisive in their relationship, but it is also possible to observe how their personal lives influenced their relationship, and how the official, diplomatic dimension played an

⁵⁶ Jan Zamoyski Bocskai Istvánnak. Varsó, 1605. február 17. Veress: *Zamoyski János kancellár levelezése*, 675–677.

⁵⁷ A Bocskai–Zamoyski-levelezésnek egyetlen irata jelent meg kiadásban, magyar nyelvű fordításban. Bocskai István Jan Zamoyskinak. Kassa, 1605. január 19. Benda: *Bocskai István*, 99–106., nr. 42.

„...színe elé tárom, úgy, mint a fiú az atyjának...”

increasingly important role in it. The relationship between István Bocskai and Jan Zamoyski spans more than two decades, and Zamoyski is the longest-lasting alter in Bocskai's so-called egocentric network. Their mostly unpublished correspondence – found in archives and manuscripts – can be registered between 1583 and 1605. In addition to letters, they kept in touch through personal meetings and occasionally through their confidants and envoys.